

Kouter opnieuw bekeken

Inleiding

Het 'kouter-debat' is inmiddels ruim zeventig jaar oud. Na Jan Lindemans (Lindemans 1940) bogen zich Adriaan Verhulst, Maurits Gysseling, Magda Devos en ikzelf over de introductie en oorspronkelijke betekenis van het woord in de Nederlanden. Zo zagen achtereenvolgens het licht : Verhulst 1969, Verhulst 1974, Verhulst 1979-80, Verhulst 1980, Gysseling 1985, Van Durme 1986, Devos 1991, Van Durme 1995 (herhaald in Van Durme 1996) en ten slotte Verhulst 2001.

Vaak herzagen de auteurs eerder ingenomen standpunten. Hieronder trek ik een aantal lessen uit de bovengenoemde publicaties en formuleer opnieuw een visie, die nog meer dan vroeger terugkeert naar de bronnen en gestoeld is op de verspreidingskaart van de plaatsnaam Couture in Frankrijk, die ik al publiceerde in 1995 en 1996, maar die in de toponymische literatuur nauwelijks aandacht kreeg. Als historicus schreef Verhulst nochtans in 2001 : 'In dit verband zijn de nieuwe opzoeken van Van Durme naar de aanwezigheid in Romaans taalgebied van het Franse equivalent van *cultura*, namelijk *couture* belangrijk. Zijn voornaamste ontdekking daarbij is de aanwezigheid van dit woord in heel West- en Zuid-West-Frankrijk evenals in het Bekken van Parijs, maar zijn totale afwezigheid in de oostelijke helft en het noordoosten van Frankrijk, waar nochtans het tweeledige hofstelsel met het woord *cultura* in de 9^e eeuw zeer verspreid was' (Verhulst 2001, 35-37).

De historische klankleer helpt ons maar weinig vooruit bij de datering van de intocht van het woord bij ons. Inmiddels staat vast dat *coutere* teruggaat op Lat. *cultura*, echter niet direct, maar via de Romaanse vorm ervan : *culture* > *colture* > *couture*. Of het *colture* dan wel *couture* was dat bij ons binnenkwam, is onduidelijk omdat zowel in het Romaans als in het Diets de verbin-

ding *ult* tot *olt* > *out* evolueerde, vgl. *cultura* > *couture* en *hultahaim* > *houtem*. Men neemt overigens aan dat de vocalisering van *l* ons bereikt heeft vanuit de Romania en zowel daar als bij ons al tegen het einde van de 11de eeuw een feit was. Al wat wij weten, is dat de ontleening van het woord vóór 1100 moet zijn gebeurd. Immers, Romaanse woorden die daarna bij ons zijn opgenomen, behouden doorgaans hun typische Romaanse beklemtoning. Vóór 1100 zorgde het krachtige Germaanse aanvangsaccent voor het verleggen van die klemtoon: *col'ture/cou'ture* werd aldus '*coutere*. Dat het woord vóór 1100 bij ons thuis was, wisten wij echter al door het verschijnen van een aantal attestaties van *kouter*-toponiemen uit het begin van de 12de eeuw. Het leenwoord *coutere* was aanvankelijk vrouwelijk (zoals *couture*) en werd mannelijk door wegval van de slot-*e*, vgl. *mole-ne f.* > *molen m.*

Cultura en *coutere*

In het 'kouter-debat' is de domaniale component steeds een vraagstuk geweest: heeft het stelsel van het klassieke tweeledige domein inderdaad een belangrijke plaats ingenomen bij de introductie van het woord *coutere* ten onzent? Concreet: gaat *coutere* terug op de term die in de Merovingische en Karolingische beheersdocumenten als *cultura* voorkomt ter aanduiding van het akkerland dat behoort bij de reserve van het tweeledige domein?

Om het meteen over een van de grote bezwaren tegen deze laatste opvatting te hebben: men kan niet om het feit heen dat het woord *coutere* bij ons pas opduikt vanaf pakweg 1100, d.w.z. tijdens of zelfs al na de ontbinding van het genoemde hofstelsel. Voor heel wat discussie in dit verband zorgden in de Velzeekse cijnsboeken — die inhoudelijk tot de 13de eeuw opklimmen — ongetwijfeld de termen *couterschult* en *coutrelant*, die er opponen met de term *lalant* 'laat-land, d.w.z. tenureland'. De term *lalant* is helemaal geen onbekende in Oost-Vlaanderen, waar hij meestal staat tegenover *hoflant* en *borchlant* 'akkerland beho-

rend tot de reserve', wat ons voor *coutrelant* dezelfde betekenis laat aannemen⁽¹⁾.

Dat het element *contre-* hier niet zomaar op de Velzeekse dorpskouter (van later) slaat, wordt onderstreept door :

- 1 het feit dat in de Velzeekse cijnsboeken de cijns *couterschult* ook op de wijk Steenbeke voorkomt;
- 2 het feit dat in de genoemde bescheiden de kouter van het Sint-Baafsdomlein in het Velzeekse gehucht Wormen niet als *coutrelant* maar als *lalant* is opgenomen. Dat domein wordt in de bronnen vanaf ca. 800 beschreven als een domein van het klassieke tweeledige type, dat omstreeks 1000 bij Velzeke werd gevoegd.

Hoe verschijnt Latijn *cultura*, dat eerst 'het verzorgen', dan 'akkerbouw' en ten slotte 'akkerland' betekende, het vroegst in de middeleeuwse bronnen?

Samen met 528 *juxta culturam illam* behoort de vermelding door Gregorius van Tours (6de eeuw) tot de oudste bewijspplaatsen: *ponens vinias, aedificans domus, culturas erigens* (Niermeyer 1976, 286, ook hieronder). *Culturas* zijn dus akkers. In Atrecht al in 685, in Parijs omstreeks 820 (Polypt. S. Irmin.) en in Reims in het midden van de 9de eeuw (Polypt. S. Rem.) komt het woord in een domaniale context voor.

In de Henegouwse abdij van Lobbes nabij Thuin verschijnt *cultura* als plaatsnaam in 866: *sunt in manso dominicato infra monasterium in loco qui dicitur Rodus de terra arabili bunaria viginti duo et in Broilo duodecim et in Cultura quae est juxta Sanc-*

⁽¹⁾ Laland: Drongen en/of Deinze 1329/30 *rechue del alant* X RR 50; 1373/74 *van i bunder lalants* G DR 6; 1352 *te Dronghine inden Acker dat men houd van mijnen here van Vlaendren ende heetet laland* Gs 330/1, 93 v°; Gavere 1404 *te Gavere int lalant* G SP 2, 237; Kruishoutem 1512 *de rente vanden lalanden* G Desmanet Kr. 28, 45 r°; Sint-Maria-Oudenhove 1388 *dlalant* M R 319, 9 r°; Sint-Pietersdorp Gent 1285 *ene maniere van lande dat es gheeten lalant ... metten laten diet dlant audende sin* G SP o. 920; Sint-Pieters-Aalst 1399 *buten der Ouerpoirten tSente Pieters in dit es laland*, Gs 330/11, 219 r°.

Borgland: Bassevelde 1245 *tota vetus terra de parrochia de Basseuelde que dicitur borchlant et lailant* Gb E 31, E 32.

Hofland: opvallend is het gebruik van de term door de twee Gentse abdijen: Sint-Pietersabdij m.b.t. Sint-Denijs-Boekel, Hillegem, Erpe en Sint-Lievens-Houtem, 12de eeuw *de hoflande, de oflande, oflant* G SP Trad. Bland., 132-138; Sint-Baafsabdij m.b.t. Vlierzele 1227 *i bunario hoflants, de hoflande*, G SB Cart. 30, 27 r°-28 v°.

tum Ursmarum viginti. Deze *Cultura* stak voorzeker af tegen de veelheid van de andere landbouwpercelen die de abdij bezat.

In de Gentse oorkonden vindt men *cultura* als soortnaam vanaf het einde van de 9de eeuw : Temse 870 vals eind 10de eeuw *cum culturis et terris, pratis, aquis, piscatoriis, silvis*; Wortegem 965 vals 990-1035 *cum omni integritate in culturis, pratis, pascuis, domibus et silva*; Ruminghem en Quembergues 981 *in terra, in circumiacentibus culturis, silvis, pascuis, pratis*; Avelgem 988 vals 1ste helft 11de eeuw *in pratis, in silvis, in culturis, in pascuis*.

Het gebied waar *cultura* als soortnaam voorkomt, beslaat niet enkel dat van *colture* (waarover hieronder meer), maar ongeveer heel Frankrijk, dus ook andere uitgestrekte regio's zoals de Champagnestreek, het Maas- en Moezeldal en nog andere.

In tegenstelling met wat ik vroeger aannam, ben ik momenteel geneigd om deze soortnaam *cultura* geheel los te zien van *colture/couture* : *cultura* als domaniale vakterm werd enkel gehanteerd binnen de radius van grote geestelijke en wereldlijke grondbezitters illo tempore en was dus zeker geen volkstaalwoord, *colture/couture* daarentegen viel buiten de domaniale sfeer en behoorde wel tot het gesproken taalgebruik. Chronologisch : *cultura* als term duikt twee eeuwen eerder op dan het Romaanse leenwoord *colture/couture* onze gewesten bereikt (en er uiteraard zelf in Latijnse teksten als *cultura* wordt omgezet, zie de vele voorbeelden hieronder). De beheersterm *cultura* kan enkel ontleend zijn aan West- en Centraal-Frankrijk, want enkel daar was het woord vanaf de Romeinse tijd blijven voortleven.

Het laat zich aanzien dat de term *couterschult/coutrelant* zoals die in de Velzeekse cijnsboeken voorkomt, beantwoordt aan deze beheersterm. Ik trof *couterschult* in Vlaanderen ook nog aan in Sint-Goriks-Oudenhove : 1388 *couterscult jn Sente Goerix oudenhouen* M R 315, 14 r°. Dat het hier echter niet gaat om een exclusiviteit voor het Land van Zottegem, bewijst Tielt-buiten 1443 *jn Kouter dienst* De Flou 8, 559. Pendanten in Frankrijk : St.-Denis 1145 *culturās nostras, quas ibidem habebamus dominicas, ... colonis qui ibidem inhabitarent censuales fecimus* (Niermeyer 1976, 286); Rethel 1322 *couture* 'redevance à la-

quelle certaines terres étaient soumises' (Franz. Etym. Wörterbuch, II, 1504).

De ontbinding van het klassieke hofstelsel had inderdaad tot gevolg dat delen van de *cultura* onder de boeren van het domein werden verkaveld, met behoud van het erop vigerende agrarische regime. Dat areaal, *coutrelant* genoemd, verschilde grondig van het *lalant*, het land dat van oudsher het bezit was van de 'laten' of afhankelijke boeren die voorheen de gronden van de *cultura* hielpen bewerken (het bekende *servitium*).

Accar en cultura/coutere

Het loont uiteraard de moeite na te gaan hoe het voornaamste landbouwareaal in het Dietse taalgebied benoemd werd en hoe het er in werkelijkheid moet hebben uitgezien voor *cultura* en *coutere* op het toneel verschenen. Met name het woord *accar* heeft ten onzent zijn diensten bewezen, getuige de vele bewijspplaatsen van het woord in de 8e- en 9e-eeuwse notities van het Liber Traditionum van de Gentse Sint-Pietersabdij van 941. Een greep uit de namen van het toponymische type 'nederzetttingsnaam + *accar*' :

- 1 (in het enkelvoud) Kolegem in Sint-Martens-Latem 768-814 kopie 941 *in agro qui vocatur Culingahem accra ad seminandum modia V*; Olsene? 814-840 kopie 941 *de terra arabile in UUipinga accara ubi potest seminare modios III*; Sint-Martens-Latem 833 kopie 941 *in Hanria accara II*; 856 kopie 941 *in Eninga Accra modia IIII*;
- 2 (in het meervoud) Machelen 821-823 kopie 941 *in alio agro qui vocatur Fuovinga agrum ad seminandum modia II*; Amegem in Olsene 830 kopie 941 *in Ramaringahemia agrum de terra arabile ad seminandum modios XIII*; onlokaliseerbaar 838 kopie 941 *in loco qui vocatur Hrammeria accarom de terra harabile ubi potest seminare modios II*, *in Ceninga accarum II*, *in Vile-ria agrum I*; in een in origineel overgeleverde oorkonde van dezelfde abdij: Vake in Maldegem 839 *in agro qui vocatur Facheria accrum ubi potest seminare XI*.

Na diepgaand micro-onderzoek is Verhulst tot de conclusie gekomen dat *accar* zoals het in de 8e en 9e eeuw voorkomt, het centrale akkerland van een nederzetting aanduidde, dat volgens hem nog in afzonderlijke, van elkaar gescheiden blokken lag. Deze situatie wordt bevestigd door de bovenstaande vermeldingen van *accar* in het meervoud: *accarum* deels gelatiniseerd als *agrum*. Volgens Verhulst zouden al die blokken in de 10e en 11e eeuw samengebundeld zijn tot één centraal complex, dat dan vanaf de 12de eeuw als *coutere* aangeduid werd. Wij onthouden deze bijzonder waardevolle reconstructie voor hieronder, maar merken er meteen bij op dat de vele namen met *accar* in het enkelvoud op hun beurt op slechts één complex wijzen. In elk geval beschikken wij over erg treffende beschrijvingen van dat laatste soort grote en al behoorlijk gestructureerde *accar*-complexen. Een voorbeeld voor het dorp Sint-Martens-Latem, eveneens uit het Liber Traditionum: 821-823 kopie 941 *in agro qui dicitur Ostar tres campos ubi potest seminare modios X*; blijkbaar m.b.t. dezelfde akker: 833 kopie 941 *in Hostaraccara piccias II*. In dit verband interpreteert M. Gysseling de glosse uit de Lex Salica *andrepa, obreppus* als het wederrechtelijk verleggen van de *reep*, het touw dat de delen van de centrale akker van elkaar scheidde. Overigens treffen wij elders een soortgelijke opdeling van de toenmalige 'culturae van het zuiden' in *campi* (vanwaar ook het leenwoord *kamp* bij ons) aan: 857 *cedo vobis in cultura ipsius vil-lae campos quinque quorum unus habet fines* (Niermeyer 1976, 286).

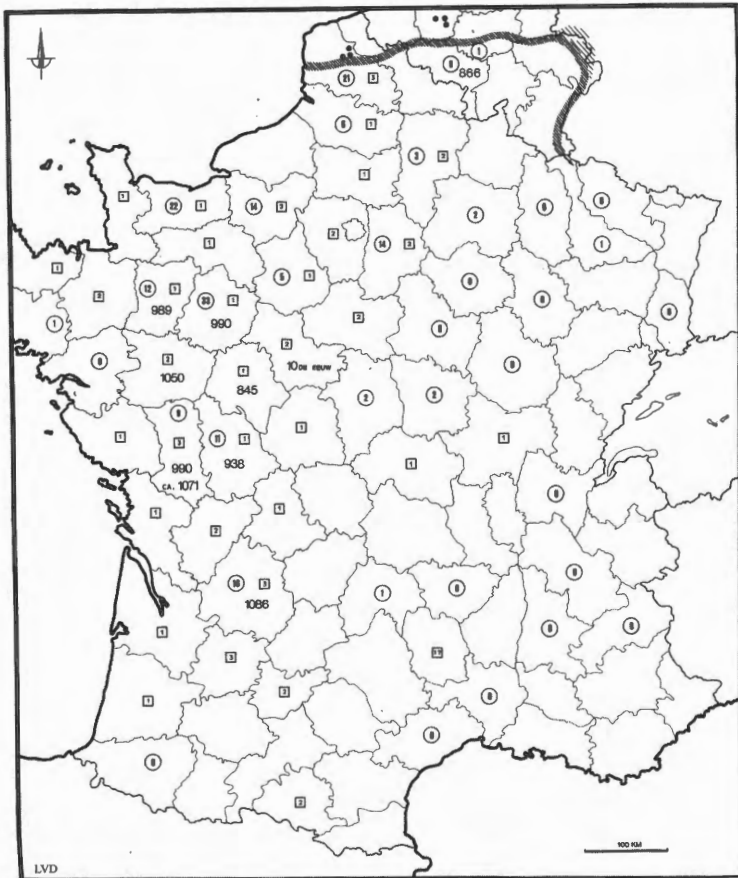
De vervanging van *accar* door *coutere* treedt vrij laat in het licht van de geschiedenis en heeft tot nog toe geen absolute bevestiging gevonden door de ontstentenis van bewijskrachtige bronnen uit de 12e en 13e eeuw. Ook is over de precieze omstandigheden van die vervanging weinig bekend en is nog niet uitgemakt of de genoemde vervanging de algemene regel was. Op al deze vlakken heeft recent onderzoek nu nieuwe inzichten gebracht. Maar eerst trekken wij een aantal lessen uit de kaart van *couture* in Frankrijk.

Couture in kaart gebracht

Voor de kartering van de verbreiding van de plaatsnaam *Couture* op huidige Franse bodem vóór 1100 kan men onder meer terecht in de woordenboeken van Dauzat & Rostaing en Nègre en vooral in de reeks *Dictionnaires topographiques*, waarvan ik er 35 van de 95 kon excerpere (zie uitvoerig Van Durme 1995 en 1996).

Een greep uit de vormen van vóór 1100 : dep. Indre-et-Loire, gem. Reignac sur Indre, geh. La Grande Couture 845 *Cultura*; dep. Vienne, gem. Vendeuve, dorp Couture 938 *in Culturais*; dep. Mayenne, gem. Voutré, geh. La Couture 989 *Cultura S. Mariae*; dep. Deux Sèvres, cant. Coutre-d'Argenson ca. 990 *Villa ad Culturais in Vicaria Rufiaco* en gem. St.-Martin-d'Entraigues, dorp Couturette ca. 1071 *Coltoretas*; dep. Sarthe, stad Le Mans : kerk, parochie en abdij La Couture 616 *basilica Domni Petri et Pauli*, 802 *monasterium Sancti Petri*, 9de eeuw *de villa cujus vocabulum est Vivereus ... monasterium juxta urbem in honore Sancti Petri et Pauli*, ca. 990 *cœnobium Culturalae*, 11de eeuw *ecclesia Sancti Petri Culturalae*, 1281 *labaie de Seint Pere de la Couture dou Mans*; dep. Loir-et-Cher, gem. Couture 10de eeuw *Culturam*; dep. Maine-et-Loire, gem. Coutures 1050 *Cultura*; dep. Dordogne, gem. Monestier, geh. Coutures 1086 *eccl. quae dicitur de Couturas*. En dan, als oudste *couture*-naam in België : Lobbes 866 *in Cultura quae est juxta Sanctum Ursmarum*.

Het variantenapparaat van de naam Coutures, een plaats even ten westen van Château-Salins (dep. Meurthe), op een steenworp van de oude Frans-Duitse taalgrens, in het Moezel-land overigens een *couture*-unicum, illustreert op treffende wijze hoe het woord door de Germania is ontleend : 1. (Rom.) 1174 *Milo de Culturis*, 12de eeuw *Th. miles de Cotures*, 1346 *Coture*, 15de eeuw *Coecture*, 1550 *Coustures*; 2. (Germ.) 1252 *Coltires*, 1397 *Colterssen*, 1421 *Kolter*, 1436 *Colturss*, 1469 *Colters*, 15de eeuw *Colterss*, al deze laatste vormen uit de Duitse abdij van Mettlach bij Merzig (in het Duits geen vokalisering van *l*).

○	aantal <i>couture</i> -top. in DICT. TOP. of GUYOT	845	attestatie <i>couture</i> -top. vóór 1100
□	aantal in DAUZAT & ROSTAING of NEGRE	●	vroege attestatie <i>kouter</i> -top.
Lacune	geen DICT. TOP. voorhanden		taalgrens omstreeks 1000

Vroegste verspreiding van *couture* en *kouter* in plaatsnamen

Men hoeft geen kenner te zijn om te zien dat het verspreidingsbeeld van *couture* de Galloromania verdeelt in een oostelijke helft waar het woord zo goed als ontbreekt en een westelijke helft (incl. het bekken van Parijs) waar het woord thuis is. Een vergelijking met de situatie van *kouter* op Zuid-Nederlandse bo-

dem leert dat het Flandrisch-Picardische dialectgebied hier zijn zoveelste dienst als invalscorridor heeft vervuld : Frans-, West- en Oost-Vlaanderen en westelijk Vlaams-Brabant zetten deze corridor op hun wijze voort. Dit suggereert een spontaan binnenkomen van het woord veeleer dan ontlening ingegeven door zaakdwang. Ik verklaar mij nader.

Vanaf de 9e-10e eeuw tot de eerste helft van de 12e eeuw ging inderdaad een enorme invloed uit van Picardië, dat toen overigens de toon zette voor heel Frankrijk. Hierbij komt dat precies omstreeks die tijd de zuidwaartse expansiepolitiek van de graven van Vlaanderen voor ongeveer alle import vanuit de aangrenzende Romania bij ons de poorten openzette. In de 10e eeuw hadden de graven meer bepaald heel Artesië geannexeerd, met steden als Dowaaï en Atrecht, bekend om hun jaarmarkten. Zo verspreidden zich in noordelijke richting niet alleen handelsproducten, agrarische, ambachtelijke en administratieve kennis en allerlei cultureel aanbod, maar ook de gewoonte om in de administratie van het Latijn over te stappen op de volkstaal. De taalgrens schoof naar het noorden op, ze lag in het jaar 1000 al ter hoogte van Boulogne, en noordelijk Henegouwen was zelfs al tot Vloesberg verfranst. Nog noordelijker, in het gebied dat bij de Germania zou blijven behoren, drongen talloze Romaanse leenwoorden door. Zoals in veel vroegere tijd Latijn *furca* zich als *vorke* naast het Germaanse *gaffe* had genesteld, bond nu *colture/couture* als *coutere* het oude erfwoord *accar* de concurrentie aan. Zelfs fonetische evoluties werden overgedragen, zo de palatalisering van *u* en de reeds vernoemde vocalisering van *l* (*coutere*). Veel verdere lessen dienen uit de spiegelbeeld-verbreiding van het woord niet te worden getrokken. We kunnen wel nog op één zinnige vraag een antwoord proberen te zoeken : wanneer precies en met welke betekenis kwam *colture/couture* Vlaanderen binnen ?

Het type 'persoonsnaam + *koutere*'

De plaatsnamen samengesteld met *koutere* kan men opdelen in drie types : (1) het type 'persoonsnaam + *koutere*', (2) het type

'nederzettingsnaam + *koutere*' (waarbij de nederzettingsnaam vaak weggelaten is) en (3) het type 'adjectief of ablatief + *koutere*'.

Tegenover het type 2, dat naderhand het vaakst geattesteerd is, verschijnt het type type 1 vijftig tot zestig jaar eerder: Metz-en-Couture 1110 *Mainsendis cultura*, 1208 *Mensent couture*; Landskouter 1118 *Landescoutre*, 1123 *Landescoltre*; bij Terwaan 1118 kopie 1775 *terra que Hellescultra dicitur* tegenover Gave-rekouter ca. 1177 *unum bonerium in Cultura apud Gavere*; Slotenkouter in Oostakker ca. 1220 *super Sloter coutere*, 1225/1230 *up Sloter koutere*; Ledergemkouter in Oostakker 1230/1233) *up Lidergemmer coutere*.⁽²⁾

Hoewel het relatief late verschijnen van type 2 in de bronnen wellicht toe te schrijven is aan het kenmerk 'weinig markant' als gevolg van de algemene regel 'Geen dorp zonder kouter', nodigt het vroege opduiken van type 1 in de bronnen uit om dat type onder de loep te nemen. In de vroeg geattesteerde laag komt het type 1 overigens bij nader toezien wel meer voor, zo in Sint-An-telinks 1166 *Godezonis culturam* G Ninove o. 23; 1447 *de Goods-coutere* G Ninove 26, 20 r°.

Landskouter

Landskouter ligt in het Land van Rode ten zuiden van Gontrode. Dit laatste dorp is volledig door rooiing geschapen, getui-

⁽²⁾ Enkele andere bewijspplaatsen uit de 12de en 13de eeuw: Ninove 1165 *super Culturam de Ninive* G Ninove o.; De Nederkouter in Gent 12de eeuw *de Inferiori Cultura* G SP 2, 2bis, 14 v°; ca. 1240 *jn Nydercoute* G SB K 2556, 1 v°; de Sint-Baafskouter of de kouter van het Goed ter Kouteren te Achteene in Oostakker ca. 1212 *Lambert vander Couteren, Lambertus de Cultura* G SB R 30, 55 r°, 21 r°; Munkzwalm 1227 *Sigerus de Coutra, Symon de Coutra* G SB R 30, 24 v°, 24 r°; Wormen in Velzeke 1232 *Culturam* G Ninove o. 168; Aalst 1248 *Cultura de Alost* G Hosp. Aalst o.; Sint-Pietersdorp Gent ca. 1250 *de Cultura* G SP 2, 28, 3 r°; Bevere Oudenaarde 1280 *in Cultura de Bevere* OH 547 o.; Wevelswale, nu verdronken, ten NO van Biervliet 1279 *Godefrido de Cultura* G SB R rol 54, 6; 1281 *heredes Lennoti de Cultura* G SP 125, 7v°; Bavikhove 1267 *Henrico de Cultura*, De Flou 8, 535; Oedelem 1281 *Hugo de Coutere ... apud locum nominatum te Coutere in Gheroudsbroech*, De Flou 8, 544; Sint-Denijs-Boekel (Wijlegem) 1281 *Heinricus de Cultura* G SP 125, 76 r°; Sint-Maria-Horebeke 1284 *in Cultura de Horenbeke* OH 616 o.; Sint-Maria-Lierde 1285 *up de Coutre Sente Marien Lierde* G SJans o.; Caffiers/Ophove 1286 *sour le Coutre*, De Flou 8, 539; Aspelare 1290 *in de Coutre* G Ninove o. 276; Leeuwergem 1292 *supra Culturam de Leeuwergem* G Nieuwenbos o.; Kruibeke 1295 *Joeta de Couteren* G SB 31d, 57 r°; Schorisse 1295 *Luccia de Cultura* G SB 31 d, 34 r°; De Kouter in Gent 1297 *an de Coutre* CG 1, 2450.

ge de naam van de centrale hoeve : 1270 *curtis de Gonteroden* G SB o.; ca. 1380 *thof van Roden* G SB 43, 67 r°. In tegenstelling tot Gontrode had Landskouter, met betere bodems, al een agrarische voorgeschiedenis toen het zijn stichting als dorp meemaakte. Dat moet nog in de 11e eeuw zijn geweest blijkens het voorkomen van de naam *Landskouter* in een familienaam : 1118 *Signum Balduini de Landescoutre*. Men kan hier denken aan het laatste kwart van de 11e eeuw aangezien de naam *Landskouter* de sterke genitief *Landas* vertoont als begin 12e-eeuwse innovatie (tgov. de zwakke genitief *Landon* van voorheen).

De omstandigheid dat de door de naam *Landskouter* benoemde entiteit zich niet tot een dorpsakker, maar tot een heus dorp (van echter amper 196 ha) ontwikkelde, maakt dat wij hier zonder overdrijven kunnen spreken van een toponymisch relictgebied. De bouwlandnamen van vóór de toekenning van de naam *Landskouter* zijn m.a.w. integraal overgeleverd en ... verbaast het in het licht van wat Verhulst ons voor de streek van Gent heeft voorgehouden, dat hier vooral de element *akker* erg goede dienst doet? Enkele voorbeelden : ca. 1390 *Jan vanden Ackere* G Kass. Aalst 2776, 97 v°; 1418 *tHof ten Ackere* Gs 330/17, 75 r°; 1401 *den Hofacker* Gs 330/12, 126 r°; 1379 *in Neder acker, in Smeets acker, up Steenacker* G SB K 1243, 75 r°; 1383 *vp Boenacker* Gs 330/7, 208 v°. *Landskouterkouter komt niet voor, wat begrijpelijk is, *Kouter evenmin; wel verschijnt : 1379 *vp Lantscoutere velt* G SB K 1243, 75 r°.

Lijsterkouter

Ons tweede voorbeeld is de Lijsterkouter in Strijpen : 1407 *sur le coulture que on dist Lisaerts coutre*, 1572 *op den Lijstercautere* Van Durme 1999, 121. Het gaat hier om een in repels opgedeeld complex dat ten westen aansluit bij de Strijpenkouter en ten oosten bij de Meierskouter. Ten zuiden ervan lag de Akker, 1237 kop. 13de eeuw *campi illius qui uocatur Acher*, een complex bestaande uit enkele reuzenblokken, later de *Sint-Andrieskouter* genoemd. Al die landerijen lagen centraal, d.w.z. sloten bij de dorpskom aan.

Kouterken Everaard

Ten derde is er te Bochoute (gehucht van Dikkelvenne en Velzeke) het Kouterken Everaard, een geparcelleerd complex, dat echter pas laat is geattesteerd: 1519 *tCauterkin gheseyt Everaert te Crabbinghen*; 1663/64 *het Cauterken Heeveraert*. Het is verleidelijk deze naam uit te leggen als omzetting van **la Couture Evrard*, naar Everaard III Radolf, burggraaf van Doornik, de vader van Rikhilde, dame van Velzeke, en waarschijnlijk zelf heer van Velzeke. Everaard III was het die in 1187 de bevestigingsoorkonde van het bezit van de abdij van Ninove uitreikte en deze toen 35 bunder bos schonk. Naar hem is alvast genoemd in het aanpalende Velzeke: het Radolfveld vgl. 1232 *Nederradolfvelde* en naar zijn leenman Boudewijn Schreihase het Schreihasbos 1232 *Screihasbocs*. Naast deze Everaard III komt ook Everaard Vanden Spieghele als meier van Bochoute omstreeks 1350 in aanmerking (Van Durme 1988, 391).

In de drie gevallen gaat het om vrij grote akkercomplexen die als uitbreiding van bestaand akkerland gelegen op de beste bodems door privé-initiatief tot stand waren gekomen, maar blijken hun structuur meteen collectief geëxploiteerd werden en daarom mogelijk onder een systeem van vruchtwisseling vielen.

De overgang *accar* > *coutere*

Dat op bepaalde plaatsen, zeker wat het type 'nederzettingsnaam + *accar*' betreft, *coutere* in de plaats van *accar* getreden is, blijkt uit de chronologische vergelijking van de alleroudste attestaties. Zoals al gezegd, heeft Verhulst deze vervanging in verband gebracht met de samenbundeling/herstructurering van het bouwland tot één complex, een opvatting die intussen genoegzaam haar weg heeft gevonden in de literatuur.

Een woord nog over deze substitutie. Door Gysseling (onder voorbehoud) aangehaalde gevallen als Amegem in Olsene 830 kop. 941 *in Ramaringahemia agrum* > 1451 *tAmeghem inde Coutere* en Sint-Amandsberg ca. 1234 *Singhem acker* > 1478 *up Zinghem ackere* naast *up Zinghem cautere*, lijken deze substitutie te

bevestigen. Ze lijkt veeleer modieus van aard en verschijnt ook rijkelijk laat, eigenlijk op het ogenblik dat men al kan spreken van de 'vermenigvuldiging' van plaatsnamen samengesteld met het element *coutere*. Wellicht is deze vermenigvuldiging teweeggebracht door het steeds scherper wordende contrast tussen de uitbreidende kouters met hun open landschap enerzijds en het door ontginning in omvang groeiende gesloten landschap eromheen anderzijds⁽³⁾. Een psychologisch fenomeen dus.

Detailonderzoek moet doorgaans nog uitwijzen of de attestatie van een *akker*-naam naast een *kouter*-naam voldoende bewijst dat de genoemde substitutie werkelijk heeft plaatsgevonden. Complexen benoemd met een *akker*-naam kunnen ook een leven hebben geleid naast complexen benoemd met een *kouter*-naam. Onderstaande voorbeelden willen dan ook alleen maar de *akker*-naam en de *kouter*-naam met elkaar confronteren.

Afsnee 1375 *Afcine acker* G SP 462, 15 v° tgov. 1393 *tAfsene vp de Cautere* G SP 277, 15 r°; ca. 1427 *vp Afsine cautere* G SP 66, 94 r°; Landegem 1416 *up Landeghemacker* SAG 301/23, 2, 136 v° tgov. 1382 *up de Cautere* SAG 330/7, 81 v°; Sloten in Oostakker ca. 1220 *super Sloter coutere* G SB R 30, 13 v°; 1262 *Slo-tercoutre* G SB R rol 54, 5; 1426 *vp Sloeten cautre* GS 330/19, 37 v° tgov. 1426 *jn Sloeten acker* *ibid.*; Ronsele 1254 *in agro de Ronslo* TC D, 209 r°; 1479 *jn Ronsele ackere* RAG-Ro 13, 21 r° tgov. 1456 *jn Ronssele cautere* SAG-330/27, 348 r°; 1572 *Ronssele cautere* ARA-RK 45207, 4 r°; Schellebelle 1456 *an Bellen ackere* Gs 330/27, 120 r° tgov. 1406 *vp Bellecoutere* Gs 330/13, 290 r°; Sint-Maria-Latem kort na 1410 *up Lathem ackere* G SP II 858 bis tgov. 1456 *vp Lathem coutere* G SP 69, 46 r°; Ursele

⁽³⁾ Het loont de moeite de situatie aan de andere kant van de taalgrens even in kaart te brengen. Hiertoe leent zich het bekende 'Veil Rentier' van omstreeks 1275 erg goed. Het beschrijft de centrale sector van noordelijk Henegouwen van de taalgrens tot de dubbele bovenloop van de Dender, een streek die verfranse van de 9de tot de 13de eeuw. Ziehier dan: Lessen *le Longe Couture* (115 v°); *le Couture de le Reke* (110 v°), een vertaling uit het Diets dus; Papignies *le Coutere de Campaigne* (145 r°); Tongre *le Couture de le Bruiere* (173 v°); *le Couturele* (167 v°). Geen bijzondere oogst van *couture*! In Elzele (ook univers. topon. scriptie voorhanden) ontbreekt *couture* zelfs te enen male.

Het treffendst is de toestand in Vloesberg: ca. 1275 *cest li Couture de Florbiert* (43 r°) tegenover *Ainamcamp*, *Bertaincamp*, *Bonetcamp*, *Buemontcamp*, *Cayncamp*, *Camp de l'Eawe*, *Elemoet camp*, *Eskignoncamp*, *Estaincamp*, *Flamecamp*, *Foukellaincamp*, *Gerartcamp*/*Grartcamp*, *Huetcamp*, *Libertcamp*, *Raoulcamp*, *Renartcamp*, *Robertcamp*, *Thiesselincamp*, *Thiris-camp* en *Wautiercamp*/*Watiercamp* (42 v°-55 v°).

1483 1483 *up Hurssele acker* SAG-330/36, 297 r° tgov. *up Hurssele cautre* *ibid.*; Zele 1431 *in Zeleacker* Gs 330/20, 137 r° tgov. 1413 *vp de Cautere tSele* Gs 330/15, 119 v°; Zomergem : 1389 *Zomergem acker* X R 45277, 2 v° tgov. 1450 *de Cautere te Somergem* Gs 330/24, 564 r°.

Aansluitend past hier nog een woord over de namen *Hofakker* en *Hofkouter*. Voor Munkzwalm zou men kunnen veronderstellen : 1227 *Gosuinus de Hofaccra* G SB R 30, 23 r° > 1396 *up de Hofcoutre* G SB; 1401 *vp de Hofcoutere* G SB K 4826, 1 v°. Of op de volgende plaatsen een Hofakker is voorafgegaan aan een Hofkouter, is onbekend : Herzele 1463 *up de Hofcoutere* G Herzele 163, 5 v°; Oombergen 1491 *de Hof coutere* G Preudhomme 331, 33 v°; Oudegem 1345 *up de Houe coutere* G SB 1038, 5 v°; Temse 1375 *effens der Hofcoutre* G SP 462, 38 r°. Meestal constateert men zelfs dat *Hofakker* blijft doorleven : Balegem/Scheldewindeke 1438 *inden Hofackere* G Fam 1019; Bavegem 1647 *den Hofacker* G SB o.; Kruishoutem 1512 *up Hofackere* G Desmanet 28, 45 r°; Ledeberg 1451 *den Hof ackere* G SP 202, 3 v°; Lokeren 1400 *up Hof acker* G SB o.; Merelbeke ca. 1360 *vp Hofacker* Gs 330/2, 310 (1); Olsene ca. 1425 *in Hoofacker* G Piers 1355, 5 r°; Oordegem 1281 *Oueackere* G SP 125, 97 v°; Ouwegem 1495 *inden Hofackere* G Preudhomme 301, 29 r°; Schellebelle/Wichelen 1295 *Houackere* G SB 31 d, 37 v°; Sint-Maria-Latem 1357 *van den Hofackere* Gs 330/2, 87 v°; Sint-Pieters-Aaigem/Aalst 1281 *vp Roden de Houacker* G SP 125, 14 v°; Zwijnaarde midden 14de *in Houe acker* G SP 419, 2 v°.

Op zichzelf bewijst de naam *Hofakker* eigenlijk nog het best dat *coutere* bij zijn intrede in Vlaanderen eind 11de eeuw geen enkele domaniale bijklank had. Men moet de verspreiding van *couture* in Frankrijk én het doorgeven van het woord aan Vlaanderen dus niet langer bevreemdend vinden, zoals Verhulst deed : 'omdat precies het westen, dat het woord bij ons heeft aange-reikt, het tweeledig hofstelsel helemaal niet in de mate van het noordoosten kende' (Verhulst 2001, 39, als commentaar bij mijn kaart).

Veel hangt af van de lokale situatie : de aard van de bodem en het regime dat historisch vigeerde, uiteraard ook de evoluties die

zich in de loop der tijden voltrokken hebben. In Dikkele en Riddershove bijvoorbeeld zijn tot op vandaag de typische 'herenkouters' bewaard : telkens drie grote blokpercelen rond een centrale hoeve.

Het beeld van de akkers in de streek van Gent, zoals wij het kennen van het Liber Traditionum, is op zijn beurt dat van voornamelijk 'boerenkouters'. In Munkzwalm dan weer lijkt aanvankelijk een 'boerenkouter' (1227 *Sigerus de Coutra, Symon de Coutra* G SB R 30, 24 r°-v^o) naast een 'herenakker' (1227 *Gosuinus de Hofaccra* G SB R 30, 23 r°) te hebben gestaan. Ook in Velzeke ziet men een 'herenakker' (1426 *ten Hove* Gs 330/19, 20 r°) tegenover de uitgestrekte 'boerenkouter' die de Velzekekouter was. Deze lag verdeeld in grote langwerpige stroken, zelf uiteenvallend in blokpercelen waarvan er in het begin van de 13de eeuw een aantal in het bezit van het Velzeekse hospitaal kwamen. De grote langwerpige stroken doen denken aan de *campi* zoals wij die hierboven, meer bepaald onder de paragraaf '*Accra en cultura/coutere*', zijn tegengekomen in de beschrijvingen uit de 9de en 10de eeuw. M.b.t. de Velzeekse 'boerenkouter' zoals hij er in die tijd bij moet hebben gelegen nog dit detail : bij de inrichting ervan vielen niet enkel hinderlijke tussenliggende woestezones te ruimen. De bodem zelf diende nog gezuiverd te worden van het vele bouwpuin uit de Romeinse tijd. Dat werd meteen hergebruikt als materiaal voor de bouw van de eerste kerk, die inderdaad uit die tijd dateert (De Mulder 2001, 178-179, op basis van koolstofdateringen). Met een knipoog naar de Lotharingse episode met onder meer het optreden van Herman Van Ename in Velzeke omstreeks het jaar 1000 geeft Marcus van Vaernewyck ons nog mee :

Die inwoonders (dewelck al dorplieden zijn) ... weten nochtans wel te spreken van die stad van Lothrijcke ... nochtans graeftmen vut dese voornomde cauters ende daer ontrent costelicken orduyn iae den besten van gheel Vlaendren ... (van Vaernewyck 1568, 117 v°).

Conclusie

Eind 11e eeuw is *colture/couture* in Vlaanderen 'spontaan' binnengekomen. Men vindt er *coutere* terug in de naamgeving van 'particuliere kouters', maar vooral in die van 'dorpskouters': zowel collectief geëxploiteerde 'boerenkouters' als vanuit een centraal gelegen hoeve geëxploiteerde 'herenkouters'. Overal lijkt het te gaan om complexen die onder een welbepaald agrarisch regime vielen. Naderhand duidde het woord ook één van de onderdelen van deze 'boerenkouters' of 'herenkouters' aan.

Waar de lokale situatie er zich toe leende, trad *coutere* in de plaats van het erfwoord *accar*.

Coutere was een 'volkswoord', dat geen rechtstreeks verband houdt met de term *cultura* uit het tweeledige hofstelsel van een vroegere periode. Daarvan is de benaming *cauterlant/cauter-schult* zoals die in de Velzeekse cijnsboeken voorkomt, mogelijk wel een echo.

Literatuur

- DEVOS M., (1991) *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten*. Tongeren.
- DURME L. VAN, (1986-1991) *Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute*. I. Gent.
- DURME L. VAN, (1995) Lat. *cultura* - Fr. *couture* - Nl. *kouter*. In: J. Cajot e.a. (Hrsg.) *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Münster-Hamburg, 695-705.
- DURME L. VAN, (1996) *Galloromaniae Neerlandicae submersae fragmenta*. Gent.
- DURME, L. VAN, (1999) Plaatsnamen te Zottegem en Strijpen. *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 9, 2.
- GYSESELING M., (1977) *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. I. Ambtelijke bescheiden. 's-Gravenhage.
- GYSESELING, M., (1985) Mittelalterliche Ackerbezeichnungen im niederländischen und nordfranzösischen Raum. In: R. Schützeichel (Hrsg.), *Giessener Flurnamen-Kolloquium 1984* (Beiträge zur Namenforschung. Beiheft 23). Heidelberg.
- GYSESELING M. & A.C.F. KOCH, (1950), *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Brussel-Tongeren.
- LINDEMANS J., (1940) Toponymische verschijnselen op kaart gebracht. *HKCT & D* 14, 67-169.

- MULDER, G. DE e.a., (2001) De opgravingen op de site van de Sint-Martinuskerk te Velzeke. *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 10, 169-180
- NIERMEYER J. F., (1976) *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden.
- VAERNEWYCK M., van (1568), *Den spiegel der Nederlandscher audtheyt*. Gent.
- VERHULST A., (1958) *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*. Brussel, 1958.
- VERHULST A., (1969) Note sur l'origine du mot flamand 'kouter' (lat. *cultura*, fr. *couture*). *Studi Medievali* 10, 261-267.
- VERHULST A., (1974) Sint-Martens-Latem in de vroege Middeleeuwen volgens de gegevens van het Liber Traditionum van de Gentse Sint-Pietersabdij. In: *Sint-Martens-Latem 824-1974: schetsen uit 1150 jaar geschiedenis*. Heemkring Scheldeveld, 5-25.
- VERHULST A., (1979-80) De evolutie van het landelijke landschap in Binnen-Vlaanderen tussen de 9e en de 13e eeuw. *Jaarboek van de Heemkring Scheldeveld* 9, 52-70.
- VERHULST A., (1980) Le paysage rural en Flandre intérieure : son évolution entre le IXe et le XIIIe siècle. *Revue du Nord* 62, 11-33.
- VERHULST A., (2001) Oud en nieuw in het 'kouter'-debat. *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 19 (2001), 33-41.
- VERRIEST L., (1950) *Le polyptyque illustré dit 'Veil Rentier' de messire Jehan de Pamele-Audenarde (vers 1275)*. Bruxelles.

Archiefbronnen

Vele attestaties komen uit de hierboven opgesomde publicaties. Voor zover het al toegankelijk is, kon ik putten uit het op het op touw staande "Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)", waarin de hier gebruikte sigels opgenomen en verklaard worden.

LUC VAN DURME